

PROGRAM EDUKACYJNY WARSZTATÓW PLECENIA WIEŃCA DOŻYNKOWEGO

VAINIKO PYNIMO DIRBTUVIŲ
EDUKACINĖ PROGRAMA

EDUCATIONAL PROGRAMME
OF THE HARVEST WREATH MAKING WORKSHOP

Wydawca:

Gmina Budry

Al. Wojska Polskiego 27

11-606 Budry

tel. +48 87 427 80 03

Tłumaczenie litewskie:

Birutė Burdinaitė - Ołów

Tłumaczenie angielskie:

Biuro Tłumaczeń Skrivanek

Nakład:

500 egz.

Druk:

drukarniaonline.pl

ISBN 978-83-950673-1-0

Budry 2022

Projekt „W drodze kultury i rzemiosła – Sakiai – Budry”

Współfinansowano ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego

PROGRAM EDUKACYJNY WARSZTATÓW PLECENIA WIEŃCA DOŻYNKOWEGO

Oprac. Aneta Stankiewicz

Trochę historii związanej z osadnictwem na terenach dawnych Mazur

Mazury – to urzekający krajobrazowo i przyrodniczo region północno-wschodniej Polski, który jednocześnie wyróżnia się największą wielobarwnością etniczno-kulturową. Burzliwe dzieje historii tych ziem spowodowały zmieniające się na przestrzeni wieków osadnictwo, a wraz z nim różnorodność narodowościową i kulturową.

Jak wskazują badania archeologiczne proces zasiedlania tych ziem przebiegał bardzo wolno w porównaniu z innymi rejonami. Można tylko przypuszczać, iż obszar ten był dla człowieka mało dostępny. Z przekazów historycznych wynika, iż ziemie te zamieszkiwali umownie zwani Bałtowie - plemiona zamieszkujące południowo-wschodnie rejony Morza Bałtyckiego, mające ten sam język i kulturę. Ludy bałtyjskie dzieliły się na Bałtów zachodnich (Prusowie), wschodnich (Litwini i Łotysze) i pośrednich (Kurowie).

Zwiększone osadnictwo na terenie Mazur (południowych Prus) rozpoczęło się dopiero na przełomie II i III w. i bez większych zawirowań przetrwało do XIII w., kiedy to Konrad Mazowiecki sprowadził Krzyżaków. Rozpoczęta przez państwo zakonne dynamiczna kolonizacja doprowadziła do znacznej likwidacji ludności pruskiej i napływu na te tereny ludności niemieckiej. Na mazurską ziemię przybywali również Polacy oraz Holendrzy. W procesie osadnictwa zamieszkiwały tu głównie trzy grupy etniczne: polskojęzyczni osadnicy z Mazowsza, napływową ludność niemiecką oraz niewielka ilość Prusów, która ocalała w walkach z Krzyżakami. Sporadycznie pojawiali się na tych ziemiach także Rusini, Litwini, a nawet Szkoci. W drugiej połowie XV w., po wojnie trzynastoletniej, masowo zaczęła osiedlać się tu ludność polska.

W 1525 r. wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego Albrecht von Hohenzollern przyjął wyznanie protestanckie i przekształcił Prusy Zakonne w świeckie Księstwo Pruskie, które przekazał w lenno Zygmunowi Staremu i państwo krzyżackie przestało istnieć. Prusowie tracili swoją odrębność etniczną, ujednolicając się ze społecznością polską. Coraz bardziej zauważalny był napływ Litwinów, Rusinów (którzy również asymilowali się z ludnością polską) i Niemców. Jednakże przez cały czas najliczniejszą grupę etniczną stanowili Polacy. Najazdy Tatarów, a później zaraza dżumy spowodowały ogromne zdziesiątkowanie ludności na Mazurach. Wykludzone obszary natychmiast zastąpiono osadnikami z Niemiec. „Od tego momentu Polacy stracili silną pozycję osadniczą, na korzyść niemieckiej i taka tendencja utrzymywała się przez kolejne 200 lat”. Białuński G. (2019). *Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach. Echa Przesłości*, (XX/1), s.344

Po inwazji napoleońskiej na Rosję (1812r.) rozpoczęło się na terenie Mazur osadnictwo rosyjskich staroobrzędowców i Żydów. Początek XX w. przyniósł rozwój gospodarczy (budowa tartaków, młynów, cegielni, gorzelni), ale zarazem następował ciągły proces germanizacji tego rejonu.

Koniec II wojny światowej to okres wielkich zmian. W 1945 r. Mazury włączono do państwa polskiego, etnicznych Niemców wysiedlono, a autochtoni prawie w całości do 1989 wyemigrowali do Niemiec. Mazurską ziemię zasiedlili osadnicy z Kresów, Kurpi, Suwalszczyzny, a także wysiedleni w ramach akcji „Wisła” Ukraińcy. Nowi przybysze przywieźli ze sobą bogactwo i różnorodność obrzędów, pieśni i zwyczajów, co stało się cennym skarbem kulturowym tego regionu.

Zwyczaje okresu żniwnego

Można powiedzieć, że rodowód dożynkowego święta sięga zamierzchłych czasów. „Już rolnik z epoki neolitu, odsapnąłwszy po ciężkiej pracy przy zżynaniu i znoszeniu zboża tańcował z radości i dziękował dobrym demonom zbożowym za przychylność” Maria Ziółkowska „Szczodry wieczór szczodry dzień. Obrzędy, zwyczaje, zabawy. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza W-wa 1989 s.121. Dożynki to święto związane od wieków z zakończeniem żniw, stanowi relikty dawnych obrzędów pogańskich o charakterze magicznym, mający zapewnić urodzaj na kolejny rok. Zatem jest to święto o wielowiekowej tradycji, praktykowane do dziś, choć w nieco zmienionej formie. Na przestrzeni wieków zwyczaje związane ze żniwami uległy ciągłym przemianom, które najbardziej uwidoczyły się od momentu wprowadzenia nowych narzędzi i maszyn, eliminując potrzebę wspólnej pracy wielu osób. Zmianie uległ charakter uroczystości żniwnej. Dożynkowy obrzęd przemienił się bardziej w zabawę i był rodzajem wynagrodzenia dla żniwiarzy (okres pańszczyzny), w okresie międzywojennym - świętem chłopów, wiejskich związków i parafii, a po wojnie – wydarzeniem o charakterze masowym i rozrywkowym.

Z opisów cenionego etnografa Zygmunta Glogera dowiadujemy się, że dożynki (pieśni dożynkowe, wieniec przynoszony przez żniwiarzy, uczta przed domem gospodarza) wywodzą się z obrzędów pierwszych Słowian, którzy po ukończonych żniwach składali ofiary bóstwom, łącząc to z opiewaniem gospodarza oraz wyprawianą przez niego biesiadą. O podobnych zwyczajach, obchodzonych na Litwie wspomina Gloger przytaczając polskiego historyka i kronikarza Jana Długosza (1415-1480): „Mieli nadto Litwini (...) dawnego z przodków swoich obyczaj, że do gajów, które uważali za święte, nawiózlszy zboża w początku miesiąca października, zgromadzali się do nich z żonami, dziećmi i domownikami swoimi i bogom ojczystym czynili przez trzy dni ofiary z wołów, cielców, baranów i innych zwierząt, a po skończonych ofiarach, przez trzy dni biesiadowali, płasali, wyprawiali rozmaite igrzyska i wśród zabawy pozywali ofiarne jadło”. Z. Gloger. *Encyklopedia staropolska ilustrowana. Wiedza powszechna. W-wa 1978 s.30*

Jak opisuje Gloger, dożynki należą do najpiękniejszych obrzędów rolniczych narodu polskiego i są zabytkiem obyczajowym pierwotnego rolnictwa Polan, przejmowanego przez plemiona pruskie i litewskie. Nasze narody - Polacy i Litwini miały w tym zakresie wspólne korzenie tradycji dożynkowej, a zwyczaje i obrzędy rolnicze przetrwały w obu krajach do dziś.

Niegdyś żniwa rozpoczynano z wielką nabożnością, nakładano czyste, białe ubranie, a dziewczyny przystrajały dodatkowo włosy kwiatami. Na Mazurach żniwa rozpoczynały się 25 VII w dniu świętego Jakuba. Rozpoczęcie żniw było poprzedzone obrzędem zażynkowym, który zazwyczaj zaczynał się w sobotę. Panowało powszechnie przekonanie, że żniwa należy rozpocząć w sobotę czyli w dniu poświęconym Matce Boskiej. Szli tylko po to, by zżętą garść żniwa przynieść do domu. Wierzono, że żniwa zaczęte w tym dniu nie będą męczące i szybko się zakończą. Mazurscy gospodarze wychodzili na pole przy pieśni Pola już białe autorstwa ks. Bernarda Rostkowskiego (1690-1759), ewangelickiego księdza z Kalinowa (powiat Ełcki). Często przed żniwami odbywało się w kościele uroczyste nabożeństwo żniwne podczas którego również śpiewano tę pieśń:

„Pola już białe, kłosy się kłaniajo,
Stworzycielowi ceść i chwałę dajo.
Wołajo: Późcicie, sierzpy zapuszacjie
a Pana wielbić nie zapominajcie”

Małtek K. Plon. Dożynki na Mazurach. Wyd. IV. 2014

Nazajutrz, kiedy zboże już po nocy obeschło, wszyscy wychodzili do żniw. Rozpoczynał je gospodarz ścinając pierwsze kłosy ze słowami: w Imię Boże. Żeńcy, pomodliwszy się o pomyślne zbiory, szli przed siebie, w skupieniu kładąc za sobą kłosy. Pierwsze zżęte żniwa układano w kształcie krzyża. Wierzono, że tak ułożone kłosy, zapewnią szczęśliwy przebieg żniw. Szczególną rolę wówczas odgrywały pieśni o charakterze przyśpiewek, w których słowa były bardzo wymowne.

Do I wojny światowej podstawowym narzędziem żniwnym były sierpy wyrabiane przez wiejskich kowali. W tych czasach sierpami głównie posługiwali się kobiety, natomiast mężczyźni wiążali zbożowe snopki. Na czele pracujących kobiet szła „przodownica”, która nadawała tempo pracy. Postać przodownicy wielokrotnie pojawiała się w żniwnych pieśniach. Po wojnie, zaczęto używać kos wyposażonych w kabłaki z wygiętej, leszczynowej gałęzi. Koszeniem, które wymagało siły zajęli się mężczyźni, a kobiety - wiązaniem. Odwrócenie ról miało swoje odbicie w obrzędowości. Koszenie sierpami nie narzucało dużego tempa pracy i pozwalało na śpiewanie, opowiadanie różnych historii czy żartowanie. Kiedy wprowadzono kosy, co bardzo skróciło zbiór zbóż, nie było już dogodnego czasu na żniwne śpiewy i zwyczaj ten zanikł.

Włodzimierz Tetmajer „Żniwa” [1911] - Muzeum Narodowe w Warszawie

Gospodarze starszego pokolenia przywiązani do tradycji, nie mogli pogodzić się z używaniem nowego narzędzia. Mimo że kosa ułatwiała pracę, uważana była powszechnie za obrazę bożą czyli grzech. Szczególną dezaprobatę wyrażało starsze pokolenie, które traktowało żęcie kosą jako brak szacunku do chleba. Były przypadki, że kosiarzy najmowanych do żniw przez dwory, chłopi nie chcieli wpuszczać do wsi.

W ciągu dnia koszono tyle, ile zdołano ustawić kopic, aby chronić zboże przed deszczem. Ułożone snopki stały na polu przynajmniej tydzień aby wyschły, po czym zwożono je wozami do stodół. Zwózka wymagała odpowiednich zabiegów

o charakterze magicznym, co miało chronić przed różnymi zagrożeniami, zwłaszcza myszami. Praktykowano np. zachowanie milczenia w czasie zwózki, zrzucenie jednego snopka w czasie drogi z przeznaczeniem dla myszy albo też wkładanie kamienia pod rozkładane w stodole zboże. Miało to zniechęcić gryzonie przed zjadaniem ziarna. Zboże młócono ręcznie cepami, w późniejszym okresie wykonywały to młockarnie, a współcześnie kombajny.

Gdy żniwa dobiegły końca, żniwiarze wiążali ostatnią, niezighetą kępę zboża, którą nazywano „pępkiem” symbolizującym łączność z rodzącą go ziemią. Kępę (inaczej zwaną przepiórką, brodą, kozą) ozdabiano kwiatami oraz jarzębiną, która miała magiczne znaczenie. Wierzono, że dzięki temu przyszły rok będzie urodzajny w dorodne ziarna wielkości jarzębinowych owoców. Zawiązanie pępka czyli uwiązanie ostatniej kępy w snop, wykonywano z niechęcią, bowiem

wierzono, że w niej przebywa duch zboża. Każdy starał się jej uniknąć, gdyż narażała się na drwiny pozostałych żniwiarzy. Natomiast dziewczyny uciekały od tego zajęcia, ponieważ wierzono, że wiązarka nie wyjdzie w danym roku za mąż. W pępku zostawiano kawałek chleba, bo to miało przynieść urodzaj pola w przyszłym roku. Zwyczaj ten zanikł, gdy w latach pięćdziesiątych zaczęto używać kosiarek konnych.

Dożynki

Dzień zakończenia żniw czyli dożynki były najbardziej podniosłym świętem dorocznego cyklu. Uroczystość ta miała różne nazwy w różnych regionach Polski: obżynki, wyżynki, wyżynek, ograbek, wieńcowiny, wieńcowe. Na Mazurach pierwotnie nosiły nazwę Plon. Niezwykle ważnym elementem dożynkowego święta było plecenie wieńca. Ścięcie ostatnich kłosów i przeniesienie uwitego na polu wieńca do gospodarza miało symboliczny charakter. Przy wybieraniu dorodnych kłosów śpiewano pieśni chwalące Boga, dziękując za zebrane plony. Wierzono, że to zapewni ciągłość wegetacji. Dorodne kłosy z wieńca były przechowywane do przyszłego roku; mieszano je ze zbożem pod nowy zasiew.

Alfred Wierusz-Kowalski „Dożynki” [1910]

M.E. Andriolli „Ostatnia garsć” [1881] drzeworyt, Muzeum Etnograficzne im. F. Kotuli w Rzeszowie

Tradycje dożynkowych wieńców sięgają czasów przedchrześcijańskich. Wierzono, że w nim ukryte były tajemnicze siły decydujące o urodzaju w następnym roku, a jego kolisty kształt był najdoskonalszym do ofiarowania bogom. Dopiero w XIX w. jego kształt upodobił się do korony. Po ścięciu ostatniej kępy zbóż, na polu formował się orszak żeńców na czele z przodownicą (najdzielniejszą żniwiarką), po czym przy wesołych pieśniach przechodził do gospodarza. Jeśli plon odbywał się u zamoźnego gospodarza, zamawiał na pole do żeńców muzykantów. Żniwny orszak najczęściej śpiewał pieśni dotyczące przeszłego urodzaju oraz przyśpiewki żądające poczęstunku i zabawy. Gdy zbliżała się do domu gospodarza, zaczynał śpiewać wielozwrotkowe pieśni z powtarzającą się frazą „plon niesiemy plon”.

Po przyjściu żniwarzy, wieniec przekazywany był w darze gospodarzowi, który wraz z rodziną i służbą oczekiwali ich przed domem. Przyjmujący dar właściciel pół zawieszał go na honorowym miejscu, a żniwarzy sowicie wynagradzał i zapraszał na ucztę. Zanim zasiedli do stołów, żeńcy składali gospodarzowi życzenia i śpiewali pieśń dziękując Bogu za zebrane plony. Jeśli była to liczna grupa wynajętych żeńców, ucztę przygotowywano na podwórzu. Po poczęstunku i zakrapianej trunkami biesiadzie odbywała się zabawa, w trakcie której żeńcy odważnie ośpiewywali swych gospodarzy. Zdarzało się, że nie zawsze gospodarz czy gospodyn wypadali w przyśpiewkach pochlebnie. Pierwszy taniec należał do gospodarza i przodownicy. Tego dnia szczególnym uznaniem cieszyły się żniwarze, którzy pracowali najszybciej i najlepiej. Ciekawy zwyczaj dożynkowy

M. Stachowicz „Dożynki” [1821] - Muzeum Etnograficzne im. F. Kotuli w Rzeszowie

przedstawił Jan Haur, XVII-wieczny dworzanin królewski, który wspominając polskie żniwa opisywał: „W wielu okolicach na Litwie był niegdyś zwyczaj ludowy przenoszenia po żniwach dziedzicowi z pierwszego nowego żyta bochenek chleba, owiniętego w ręcznik a raczej kawał płótna domowej roboty. Prawdopodobnie wiązało się to ze zwyczajem ofiarowywania pierwszego pieczywa królowi, dawanie płótna – symbolizowało podarki tkanin na ślubne pasy, ubrania, ręczniki” (Głoger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana. Wiedza powszechna*. Warszawa 1978 s. 33), a zwyczaj ten na Litwie praktykowany jest do dziś.

Przodownica
w wieńcu dożynkowym

Rytuałem towarzyszącym dożynkom było oblewanie się wodą, która jako symbol niezbędnego do życia, miała zapewnić urodzajny, pozbawiony suszy przyszły rok. Zdarzało się podczas tych zabaw, że żniwiarki niosące wieniec i bukiety z kłosów, wrzucane były do stawów lub koryt z wodą. Obchodzone na Mazurach dożynki skrupulatnie opisał w 1937 r. działowski Mazur Karol Małlek w formie widowiska ludowego, będącego bogatym źródłem upamiętniającym piękny, staropolski zwyczaj. Obrzęd wg Karola Małłka przedstawiono na jednej z uroczystości dożynkowej w Budrach

Obrzęd składania na ręce gospodarza wieńca dożynkowego, stanowił w przeszłości i jest nadal najważniejszą częścią uroczystości dożynkowych. Pięknie wyplatane wieńce były i są symbolem zebranego plonu i trudu pracy żniwarzy. Od czasu, kiedy na pola weszła mechanizacja, święto dożynkowe przeszło ogromną ewaluację. Również wieńce zmieniły swój kształt, wygląd i znaczenie. Zachwycają przeróżnymi formami i ozdobami. Różnorodność jest oszałamiająca, jednak tradycyjne wieńce wyplatane były według określonych reguł. Miał kształty korony i wyplatane były ze wszystkich rodzajów zbóż. Najpowszechniej stosowanymi ozdobami do wyplatania wieńca były te, które miały charakter symboliczny czyli gałęzie leszczyny i jarzębina. Leszczyna symbolizowała urodzaj i błogosławieństwo, a jarzębina – dostatek i jedrne kłosy. Wieńce też dekorowano ozdobami nie mającymi symbolicznego znaczenia: kwiatami, owocami, mirtem, bukszpanem, wstążkami, piernikami. Często do środka wkładano chleb upieczony z mąki z tegorocznych żniw. Największe zmiany w wyglądzie i znaczeniu wieńców zaszły po II wojnie, kiedy to urządzano dożynki parafialne. Zaczęły nabierać charakteru religijnego, zdobiono je również religijnymi atrybutami. Konstrukcja była zwieńczona krzyżem, a czasami całe przybierały kształt krzyża lub kielicha. Wykonywane były na konstrukcji metalowych prętów.

Każda wieś starała się przygotować wieniec najbardziej okazały, by wyróżnić się od pozostałych. Wieńce uzyskiwały coraz bogatsze formy. Były one ogromnych rozmiarów i bardzo ciężkie, dlatego dodawano dwie pary drewnianych uchwytów dla ułatwienia przenoszenia. Coraz częściej były to bogate kompozycje nie związane z dawną tradycją.

Przekazanie chleba starostom dożynek

Obrzęd żniwny w Budrach

Obrzęd żniwny w Budrach

W gminie Budry od dziesięcioleci organizuje się święto plonów, podczas których kultywuje się dożynkowe tradycje. Główną i najistotniejszą częścią dożynek jest konkurs na „Najpiękniejszy wieniec dożynkowy”. W nawiązaniu do tradycji orszak żniwny z wieńcami formuje się przed Urzędem Gminy i przy dźwiękach kapeli przechodzi do kościoła na mszę dziękkonną, aby oddać chwałę Bogu za zebrane plony. Po nabożeństwie na placu rozpoczynają się tradycyjne obchody dożynkowe w formie festynu ludowego, podczas którego prezentują się zespoły ludowe i folklorystyczne kapele. Organizowane są konkursy podkreślające bogate dziedzictwo kulinarnie, wystawy płodów rolnych oraz konkursy na najciekawsze stoiska sołeckie. Nieodłącznym i ważnym elementem dożynek jest wręczenie symbolicznego wieńca i upieczonego chleba z tegorocznych zbóż gospodarzom dożynek (starostom), którzy przekazują go później wójtowi.

Ludowy zespół taneczny

Grupa obrzędowa

Chleb dożynkowy

Obrzędowi temu towarzyszą pieśni żniwne oraz układane przyśpiewki tematycznie związane z życiem publicznym gminy, sytuacją w kraju oraz osobami pełniącymi najważniejsze funkcje w gminie. Stałym punktem uroczystości jest turniej sołectw o zabawowo- rekreacyjnym charakterze. Dożynki zwieńczają zabawa taneczna.

Dożynki prezydenckie w Spale 2015

Warto wspomnieć o tradycjach związanych z wyplataniem wieńców w gminie Budry. Na ogólną uwagę zasługuje grupa wieńcowa z Budzowej, która zdobywała wielokrotnie nagrody na dożynkach gminnych, powiatowych i wojewódzkich. W 2015 budzowski wieniec uzyskał najwyższą ilość punktów za tradycyjny kształt i ozdoby na dożynkach prezydenckich w Spale, zdobywając I miejsce za najpiękniejszy wieniec w kraju.

Warsztaty wyplatania tradycyjnego wieńca dożynkowego

(czas trwania 3 godz.)

1. Tradycyjne wieńce dożynkowe:

- omówienie cech charakterystycznych wieńca (stelaż, kształt, rodzaje zbóż i elementów dekoracyjnych),
- dostarczenie informacji na temat materiałów, których nie należy stosować w wieńcu tradycyjnym (tworzyw sztucznych takich jak plastik, styropian, sztuczne kwiaty, kleju, ryżu itp.),
- rozpoznawanie poszczególnych rodzajów zbóż z omówieniem części rośliny zbożowej,
- rozpoznawanie kwiatostanów zbóż – pszenicy, żyta oraz jęczmienia. W przypadku owsa – wiechy.

2. Przygotowanie niezbędnych narzędzi i materiałów do plecienia wieńca (nożyczki, sznurek lniany, wiklina, wcześniej zebrane i wysuszone zboża (żyto, pszenica, pszenżyto, owies) różnobarwne kwiaty, jarzębina.

3. Wygląd i rozmiar wieńca zależy od własnego pomysłu na konstrukcję. Właściwym kształtem wieńca tradycyjnego jest korona. Jednak ze względu na ograniczenia czasowe do celów warsztatowych przygotujemy konstrukcję z wiklinowych kijków nadając jej kształt koła o średnicy 50 - 60 cm.

4. Na wykonaną konstrukcję będziemy wplatać zboże.

Kłosy powinny być odpowiednio przygotowane czyli skrócone na długości ok. 5-6 cm od podstawy kłosa. Tak przygotowujemy każde z gatunków zbóż. Gdy zboża będą właściwie przycięte, możemy przystąpić do oplatania przygotowanej konstrukcji z leszczyny. Bierzemy po 4-5 kłosów w kępcie i umocowujemy je za pomocą lnianego sznurka do leszczynowej obręczy. Dokładamy za każdym razem taką kępkę i ciasno układając obok siebie, owijamy kolejno całą obręcz, wplatając co jakiś czas przygotowane barwne ozdoby z kwiatów, jarzębin itp. wg własnego pomysłu. Wszystkie elementy łączymy ze sobą za pomocą lnianych sznurów i nici, aż do pełnego owinięcia ovalnej konstrukcji. Należy pamiętać o ciasnym układaniu wszystkich elementów i mocnym zaciskaniu na nich lnianego sznurka, by kępki zbożowe nie przesuwały się, a cały wieniec wyglądał okazale, barwnie i dostatnio.

Wieniec na zakończenie żniw na Litwie

Zwyczaj tworzenia wieńców na zakończenie żniw (w polskiej tradycji to wieniec dożynkowy) Litwini, a także inne okoliczne ludy rolnicze kultywowały od czasów starożytnych. Zwyczaje te przybyły wraz z wierzeniami związanymi z rolnictwem, z bóstwami zbiorów i innymi obrzędami.

Na Litwie wieniec na zakończenie żniw wyplatano z ostatniego snopka lub ostatnich, najpiękniejszych ściętych kłosów, gdyż wierzono, że w nich żyło bóstwo zbiorów. W wielu miejscach na Litwie od niepamiętnych czasów wykonywano tylko jeden wieniec, który wręczano gospodyn, rzadziej gospodarzowi. Wieniec przyniesiony ze czcią do domu wieszano w najbardziej honorowym miejscu. Wierzono, że ziarna z tego wieńca mają niezwykły wpływ na przyszłoroczne zbiory.

Aby zachować dawne tradycje zbioru żyta, Zanavykų muziejus (pol. Muzeum Zanawików) co roku organizuje edukacyjny Festiwal Chleba, podczas którego prezentowane są dawne zwyczaje, pieśni i narzędzia związane z pracami koszenia zboża.

Bibliografia:

- Szelągowska G., Cztery pory roku. O sianiu, zbieraniu i świętowaniu, Toruń 2001
Krzyżniak B. Pawlak A., Warmia i Mazury. Część I. Pieśni doroczne i weselne, Instytut sztuki PAN, Warszawa 2002
Białyński G., Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach. Echa Przeszłości, (XX/1), 2019
Murawski J., Nalaskowski M., Dożeli żywko aż do odłogu czyli Zwyczaje i obrzędy żniwne na Suwalszczyźnie, Urząd Gminy Wiżajny 2005
Hryń-Kuśmirek R., Śliwa Z., Encyklopedia tradycji polskich, Poznań 2000
Chwalba A. (red.) Obyczaje w Polsce od średniowiecza do czasów współczesnych, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2005
Głoger Z., Encyklopedia staropolska ilustrowana. Wiedza powszechna. Warszawa 1978
Okulicz Ł., Kształtowanie się osadnictwa Mazur Wschodnich i Suwalszczyzny we wczesnej epoce żelaza, Rocznik Białostocki, t.14, 1981
Szyfer A., Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków, wyd. II, Olsztyn 1995
Majcher W.(red.), Nasze dziedzictwo kulturowe, cz. I, Fundacja Dziedzictwo Nasze, Olsztyn 2014

Współfinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego
w ramach projektu

„W drodze kultury i rzemiosła – Sakiai – Budry”
realizowanego przez Gminę Budry i Muzeum Zanavykai”

VAINIKO PYNIMO DIRBTUVIŲ EDUKACINĖ PROGRAMA

Parengė Aneta Stankiewicz

Šiek tiek senosios Mozūrijos apgyvendinimo istorijos

Mozūrija – tai patrauklaus kraštovaizdžio ir gražios gamtos Lenkijos šiaurės rytų regionas. Jis taip pat išsiskiria didžiausia etnine ir kultūrine įvairove. Dėl šio krašto audringos istorijos amžiams bėgant keitėsi gyventojai, todėl atsirado tautų ir kultūrų įvairovė.

Archeologiniai tyrimai rodo, kad, palyginti su kitais regionais, ši teritorija buvo apgyvendinama labai lėtai. Galima tik spėti, jog ji žmonėms buvo mažai prieinama. Istorijos šaltiniai byloja, kad šiose žemėse gyveno vadinamieji baltai – Baltijos jūros pietryčių gentys, turinčios tą pačią kalbą ir kultūrą. Baltai skirstyti į vakarų (prūsai), rytų (lietuviai ir latviai) ir tarpinius (kuršiai).

Mozūrijos (pietų Prūsijos) teritorijoje imta labiau kurtis tik II ir III a. sandūroje. Be didesnės sumaišties tai tėsėsi iki XIII a., kada Konradas Mazovietis čia pakvietė kryžiuočius. Ordino valstybei pradėjus dinamiškai kolonizuoti, žymiai sumažėjo prūsus ir ēmė kurtis vokiečiai. Į mozūrų kraštą kėlėsi taip pat lenkai ir olandai. Čia gyveno daugiausia trijų etninių grupių atstovai: lenkakalbiai iš Mazovijos, atsikėlę vokiečiai naujakuriai bei nedidelis skaičius prūsus, kurie išliko gyvi po kovų su kryžiuočiais. Retkarčiais atsikeldavo į šią teritoriją taip pat rusinai, lietuviai ir netgi škotai. XV a. antrojoje pusėje, po Trylikamečio karo, čia ēmė masiškai kurtis lenkai valstiečiai ir smulkioji šlėkta. Jie sudarė aiškią daugumą.

1525 m. Kryžiuočių ordino didysis magistras Albrechtas Hohencolernas perėjo į protestantizmą ir Ordino Prūsją pavertė pasaulietine Prūsijos kunigaikštyste, kurią perdavė kaip lenq Žygimantui Senajam. Kryžiuočių valstybė nustojo gyvavusi. Prūsai ēmė prarasti savo etninį išskirtinumą, susiliedami su lenkų visuomene. Vis labiau buvo pastebima keliantis čia lietuvius, rusinus (kurie taip pat asimiliavosi su lenkais) ir vokiečius. Vis dėlto visą laiką gausiausia etninė grupė buvo lenkai. Dėl totorių antpuolių, o paskui maro Mozūrijos gyventojų smarkiai sumažėjo. Į ištuštėjusius plotus iškart atkelti naujakuriai iš Vokietijos. „Nuo to laiko lenkai prarado stiprią gyventojų daugumos poziciją vokiečių naudai, ir tokia tendencija išsilaike dar 200 metų.“ (Białyński G. (2019). *Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach. Echa Przeszłości* (XX/1), s. 344)

Napoleonui užpuolus Rusiją (1812 m.) į Mozūrijos teritoriją ēmė keltis rusai sentikiai ir žydai. XX a. pradžioje vystėsi ekonomika (lentpjūvių, malūnų, plyninių, spirito varyklų statyba), bet kartu vyko nuolatinė šio krašto germanizacija.

II pasaulinio karo pabaiga tai didelių pokyčių laikotarpis. 1945 m. Mozūrija prijungta prie Lenkijos valstybės, etninius vokiečius iškeldinta, o beveik visi autochtonai iki 1989 m. emigravo į Vokietiją. Mozūrijoje išsikūrė naujakuriai iš paribio, Kurpių, Suvalkijos bei vykdant akciją „Vysla“ iškeldinti ukrainiečiai. Naujieji atvykėliai atsinešė daug įvairių apeigų, dainų ir papročių, kurie tapo šio regiono vertingu kultūros lobiu.

Javapjūtės papročiai

Galima sakyti, kad derliaus šventės ištakos siekia senovės laikus. „Jau neolito epochos žemdirbys, atsikvėpęs po sunkaus darbo – javų pjovimo ir rinkimo, šoko iš džiaugsmo ir dėkojo geriesiems javų demonams už palankumą, o blogiesiems už tai, kad jo nepersekojo“ (Maria Ziółkowska, *Szczodry wieczór szczodry dzień. Obrzędy, zwyczaje, zabawy*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, W-wa 1989, s. 121)

Derliaus šventė nuo amžių susijusi su javapjūtės pabaiga. Tai senųjų pagonių magiškų apeigų reliktas, turintis užtikrinti derlingumą kitais metais. Taigi tai šventė, turinti daugelio amžių tradicijas, švenčiama ir šiandien, tik šiek tiek kitaip. Amžiam bégant su javapjūte susiję papiročiai nuolat keitėsi. Tie pokyčiai tapo labiausiai pastebimiatsiradus naujiems įrankiams ir mašinoms, dėl ko jau nereikėjo kartu dirbtį daugeliui žmonių. Pasikeitė javapjūtės šventės pobūdis. Derliaus šventės apeigos virto žaidimais. Tai buvo tarsi atlyginimas pjovėjams (baudžiavos laikotarpiu), tarpukariu – žemdirbių, kaimo draugijų ir parapijų šventė, o po karo – masinis pramoginis renginys.

Iš žymaus etnografo Zigmanto Gliogerio aprašymų sužinome, kad derliaus šventė (dainos, pjovėjų atnešamas vainikas, vaišės priešais šeimininko trobą) kilusi iš pirmųjų slavų apeigų. Jie, užbaigę javapjūtę, aukojo dievams, sujungdami tai su šeimininko apdainavimu bei jo keliamu puota.

Apie panašius papiročius Lietuvoje Gliogeris užsimena cituodamas lenkų istoriką ir kronikininką Janą Dlugoszą (1415–1480): „Be to, turėjo lietuviai (...) seną savo protėvių paprotį, kad į šventomis laikytas giraites spalio mėnesio pradžioje atvežę javų rinkdavosi jose su žmonomis, vaikais ir šeimynomis ir savo tautos dievams tris dienas aukojo jaučius, veršius, avinus ir kitus gyvūnus, o baigę aukoti tris dienas puotavo, šoko, rengė įvairius žaidimus ir linksmindamiesi valgę aukotą maistą.“ (Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana. Wiedza powszechna*, W-wa 1978, s. 30).

Kaip rašo Gliogeris, derliaus šventės apeigos – vienos gražiausių lenkų tautos žemdirbystės apeigų. Tai senųjų polianų žemdirbystės apeigų paveldas, kurį perėmė prūsų ir lietuvių gentys. Mūsų tautos – lenkai ir lietuviai – šiuo atžvilgiu turėjo bendras derliaus šventės tradicijos šaknis, o žemdirbių papiročiai ir apeigos išliko abiejose šalyse iki šiandien.

Seniau javapjūtė būdavo pradedama su didžiule pagarba. Vilkėta švarius baltus drabužius, o merginos dar tuošė plaukus gélémis. Mozūrijoje javapjūtė prasidėdavo liepos 25-ąją, šv. Jokūbo dieną. Prieš pradedant paprastai šeštadienį buvo atliekama vadinamųjų prakirtų (lenk. zażynki) apeiga. Vyravo bendras įsitikinimas, kad javapjūtę reikia pradėti šeštadienį – dieną, paaukotą Dievo Motinai. Eita į laukus vien parnešti namo nupjautą saujajav. Tikėta, kad tą dieną pradėta javapjūtė nebus varginanti ir greitai pasibaigs.

Mozūrijos žemdirbiai éjo į laukus skambant giesmei „Laukai jau balti“ (lenk. „Pola juž białe“), kurios autorius evangelikų kun. Bernard Rostkowski (1690–1759) iš Kalinovo (Elko apskritis).

Dažnai prieš javapjūtę bažnyčioje aukotos iškilmingos javapjūtės pamaldos, kurių metu taip pat giedota šią giesmę:

„Laukai jau balti, varpos lenkiasi,

Kūrėjui atiduoda garbę ir šlovę.

Šaukia: Eikit, pjautuvais darbuokites

Ir Viešpaties pagarbinti nepamirškit.

Małtek K., Plon. Dożynki na Mazurach. Wyd. IV. 2014

Kitą rytą, kai javai po nakties jau apdžiūdavo, visi išeidavo į darbą. Javapjūtę pradėdavo šeimininkas, pjaudamas pirmąsias varpas ir sakydamas: „Dievo vardu“. Pjovėjai, pasimeldę, kad javapjūtė būtų sėkminga, žengė pirmyn susikaupę, klodami varpas sau už nugaros. Pirmas nupjautas derlius būdavo sudėstomas kryžiaus forma. Tikėta, kad šitaip sudėtos varpos užtikrins laimingą javapjūtės eigą. Ypatingą vaidmenį tada atliko dainuškų pobūdžio dainos, kurių žodžiai buvo labai iškalbingi.

Iki I pasaulinio karo pagrindinis javapjūtės įrankis buvo kaimo kalvių gaminami pjautuvai. Tais laikais pjautuvus naudojo daugiausia moterys, o vyrai rišo javų pėdus. Dirbančių moterų priekyje ējo „pirmaujančioji“, kuri nustatydavo darbo tempą. Ji daug kartų apdainuota javapjūtės dainose.

Po karo imta naudoti dalgį su lanku iš išlenktos lazdyno šakos. Pjovimo, kuriam reikėjo jėgų, ėmėsi vyrai, o moterys rišo. Pasikeitimas vaidmenimis atsispindėjo apeigose. Pjaunant pjautuvais darbo tempas nebuvo didelis, tad buvo galima dainuoti, pasakoti įvairias istorijas ar juokauti. Atsiradus dalgiams ir labai sutrumpėjus javų ēmimui jau nebuvo tinkamo laiko javapjūtės dainoms, tad šis paprotys išnyko.

Włodzimierz Tetmajer. „Javapjute“ (1911). Varšuvos nacionalinis muziejus

Vyresniosios kartos žemdirbiai, prisirišę prie tradicijų, negalėjo susitaikyti su naujo įrankio naudojimu. Nors dalgis palengvino darbą, jis paprastai buvo laikomas Dievo įžeidimu, t. y. nuodėme. Ypač jam nepritarė vyresnioji karta, kuri pjovimą dalgiu laikė pagarbos duonai stoka. Pasitaikydavo atvejų, kad dvaro javapjūtei samdomų pjovėjų valstiečiai nenorėdavo įleisti į kaimą.

Dienos metu būdavo nupjaunama tiek, kiek sugebėta sustatyti į gubas, kad javai būtų apsaugoti nuo lietaus. Sustatyti pėdai stovėjo lauke mažiausiai savaitę, kad išdžiūtų, paskui vežimais juos vežta į kluonus. Vežant javus

reikėjo atitinkamų magiško pobūdžio veiksmų, kurie turėjė apsaugoti nuo įvairių grėsmių, ypač pelių. Pavyzdžiu, vežant buvo tylima, kelyje būdavo numetamas pelėms skirtas vienas pėdas arba po kluone klojamais javais padedamas akmuo. Tai turėjo graužikus atgrasyti nuo grūdų édimo. Javai būdavo kuliami rankomis spragilais, vėlesniais laikais kuliamaja, dabar ši darbą atlieka kombainai.

Javapjūtei pasibaigus, pjovėjai rišo paskutinę nenupjautą javų saują, kurią vadinta „bamba“, simbolizuojančią ryšį su javus gimdančia žeme. Sauja, kitaip vadinama putpele, barzda, ožka, būdavo puošiama gélémis arba šermukšniais, turėjusiais magišką reikšmę. Tikėta, kad dėl to ateinančiais metais grūdai būsių stambūs, šermukšnio uogų dydžio. „Bamba“ būdavo rišama (t. y. paskutinė sauja surišama į pėdą) nenoriai. Mat tikėta, kad joje esanti javų dvasia. Kiekvienas stengesi to veiksmo išvengti, nes kiti pjovėjai iš jo šaipydavosi. O merginos nenorėjo rišti, kadangi tikėta, jog rišėja tais metais neištékianti. „Bamboje“ būdavo paliekamas gabalas duonos – tai turėjo ateinančiais metais užtikrinti laukų derlingumą. Šis paprotys išnyko, kai šeštajame dešimtmetyje imta naudoti arklines kertamąsias.

Vadinamoji putpele

Javapjūtės užbaigimo diena, t. y. pabaigtuvės, buvo iškilmingiausia metų ciklo šventė. Ji Lenkijos atskiruose regionuose buvo vadinama įvairiai: obžynki, wyżynki, wyżynek, ograbek, wieńcowiny, wieńcove. Mozūrijoje iš pradžių vadinta plon. Nepaprastai svarbus derliaus šventės elementas buvo vainiko pynimas. Paskutinių varpu nupjovimas ir laukuose nupinto vainiko atnešimas šeimininkui buvę simboliniai. Renkant stambias varpas giedota Dievą šlovinančias giesmes, dėkojant už surinktą derlių. Tikėta, kad taip bus užtikrintas vegetacijos tēstinumas. Vainiko gražios varpos buvo laikomos iki kitų metų; jos būdavo sumaišomos su javais naujai sėjai.

Derliaus šventė

Alfred Wierusz-Kowalski „Derliaus šventė“ [1910]

M.E. Andriolli „Paskutine sauja“ [1881] medžio raižinys,
F. Kotulios etnografinis muziejus Žešuve

Derlinių vainikų tradicijos siekia ikikrikščioniškuosius laikus. Tikėta, kad vainike pasislėpusios paslaptingos jėgos, užtikrinančios gerą derlių kitais metais, o dėl apskritos formos ji labiausiai tinka aukoti dievams. Tik XIX a. vainiko forma tapo panaši į karūną. Nupjovus paskutinę javų saują, lauke formavosi pjovėjų eisena su „pirmaujančiaja“ (puikiausia pjovėja) priekyje ir linksmai dainuodama ateidavo pas šeimininką. Jeigu pabaigtuvės (lenk. plon) vyko pas turtingą žemdirbį, jis užsakydavo į laukus pjovėjams muzikantus. Eidami pjovėjai dažniausiai dainavo dainas, susijusias su būsimu derliumi, bei dainuškas, reikalaudami vaišių ir žaidimų. Artėdami prie šeimininko namų imdavo dainuoti daugelio posmų dainas su pasikartojančia fraze „derlių nešam, derlių“ (lenk. plon niesiemy plon).

Pjovėjams atejas vainikas būdavo padovanojamas šeimininkui, kuris su šeima ir samdiniais laukdavo priešais trobą. Dovaną priėmęs laukų savininkas pakabindavo ją garbingoje vietoje, o pjovėjams gausiai atlygindavo ir pakviesdavo juos į vaišes. Prieš sėsdami už stalų, jie išsakydavo šeimininkui linkėjimus ir giedojo giesmę, dėkodami Dievui už surinktą derlių. Jeigu tai buvo gausi grupė pasamdytų pjovėjų, vaišės būdavo ruošiamos kieme. Po puotos, kurioje netrūko gėrimų, vyko žaidimai. Jų metu pjovėjai drąsiai apdainuodavo savo šeimininkus. Pasitaikydavo, kad ne visada šeimininkas ar šeimininkė dainuškose buvo vertinami palankiai. Pirmajį šokį šoko šeimininkas ir „pirmaujančioji“. Tą dieną ypatingo pripažinimo sulaukdavo greičiausiai ir geriausiai dirbę pjovėjai.

Įdomū derliaus šventės paprotį pristatė Jan Haur, XVII a. karaliaus dvariskis. Prisimindamas lenkų javapjūtę, jis rašė: „Daugelyje Lietuvos apylinkių kadaise buvęs liaudies paprotys atnešti po javapjūtės šeimininkui kepalą duonos iš pirmųjų naujų rugių, įvyniotą į rankšluostį, tiksliau – gabalą namų darbo drobės. Greičiausiai tai siejosi su papročiu paaukoti pirmajį kepinį karaliui, o drobės davimas simbolizavo medžiagų vestuvių juostoms, drabužiams ir rankšluosčiams dovanojimą“ (Gloßer Z., Encyklopedia staropolska ilustrowana. Wiedza powszechna, Warszawa 1978, s. 33). Šis paprotys Lietuvoje gyvas ir šiandien.

Derliaus šventę lydėjo laistymosi vandeniu ritualas. Vanduo, kaip gyvenimui būtinės simbolis, turėjo užtikrinti derlingus, be sausros ateinančius metus. Žaidimų metu pasitaikydavo, kad pjovėjos, nešančios varpų vainiką ir puokštęs, būdavo įmetamos į kūdrą arba lovį su vandeniu. Mozūrijoje švenčiamą derliaus šventę liaudies reginio forma tiksliai aprašė 1937 m. Dzialdovo mozūras Karol Małek. Tai vertingas šaltinis, kur įamžintas gražus senovės lenkų paprotys. Apeigos pagal Karolį Małką pristatytos vienoje derliaus švenčių Budruose.

Derlinių vainiko perdavimo į šeimininko rankas apeiga buvo ir yra svarbiausia šios šventės dalis. Gražiai nupinti vainikai buvo ir tebéra surinkto derliaus ir pjovėjų nelengvo darbo simbolis. Nuo to laiko, kai laukuose atsirado mašinos, derliaus šventė labai pasikeitė. Pakito ir vainikų forma, išvaizda bei reikšmė. Jie žavijairiausiomis formomis ir papuošimais. Įvairovė stulbinanti, tačiau tradiciniai vainikai buvo pinami pagal apibrėžtas taisykles. Jie buvę karūnos formos. Vainikai būdavo pinami iš visų rūsių javų. Dažniausiai pinant naudoti simboliniai papuošimai, t. y. lazdyno šakos ir šermukšnai. Lazdynas simbolizavo derlingumą ir palaimą, o šermukšnis – pilnas ir kietas varpas. Vainikus taip pat dekoruota papuošimais, kurie neturėjo simbolinės reikšmės: gėlėmis, vaisiais, mirtomis, buksmedžiu, juostelėmis, meduoliais. Dažnai į vidų būdavo įdedama duona, iškepta iš tų metų javų miltų. Vainikų išvaizda ir reikšmė labiausiai pakito po II pasaulinio karo, kai imtos rengti parapinės derliaus šventės. Jie ėmė įgauti religinį pobūdį, būdavo puošiami religiniaisiais atributais. Konstrukcijos viršuje būdavo kryžius. Kartais visas vainikas buvo kryžiaus ar taurės formos. Konstrukcija būdavo metalinių strypų. Kiekvienas kaimas stengėsi paruošti įspūdingiausią vainiką,

M. Stachowicz. Derliaus švente [1821] F. Kotulios etnografinis muziejus Žešuve

kad išskirtų iš kitų. Vainikai buvo vis įmantesnių formų. Jie buvę didžuliai ir labai sunkūs, dėl to būdavo pridedamos dvi poros medinių rankenų, kad būtų lengviau nešti. Vis dažniau tai buvo įmantrios kompozicijos, nesusijusios su senosiomis tradicijomis.

Duonos iteikimas derliaus šventes šeimininkams

Javapjutes apeigos Budruose

Javapjutes apeigos Budruose

Budrū valsčiuje jau dešimtmečius organizuojama derliaus šventė, kurios metu puoselėjamos tradicijos. Pagrindinė, svarbiausia jos dalis – „Gražiausio derlinių vainiko“ konkursas. Pagal tradiciją javapjūtės eisena su vainikais formuoja prieš valsčiaus įstaigą ir skambant kapelos muzikai eina į bažnyčią į padėkos mišias, kad atiduotų šlovę Dievui už surinktą derlių. Po pamaldų aikštėje prasideda tradicinė derliaus šventė. Čia vyksta liaudies šventė, kurios metu pasirodo liaudies ansambliai ir folkloro kapelos. Organizuojami konkursai, kur pabrëžiamas turtingas kulinarijos paveldas, žemės ūkio produktų parodos bei įdomiausių seniūnijų stendų konkursai. Neatskiriamas ir svarbus elementas yra simbolinio vainiko ir iš tų metų javų iškeptos duonos įteikimas derliaus šventės šeimininkams (seniūnams), kurie vėliau juos perduoda viršaičiui.

Liaudies šokių ansamblis

Apeiginio folkloro grupe

Derliaus duona

Šią apeigą lydi javapjūtės dainos bei sukurtos dainuškos, savo tematika susijusios su valsčiaus visuomenės gyvenimu, padėtimi šalyje bei asmenimis, einančiais valsčiuje svarbiausias pareigas. Pastovus šventės elementas yra pramoginio pobūdžio seniūnijų turnyras. Derliaus šventė baigiasi šokiais.

Prezidento derliaus švente Spaloje 2015 m.

Verta paminėti su vainiku pynimu susijusias tradicijas Budrū valsčiuje. Didžiulio dėmesio nusipelnusi vainikų pynimo grupė iš Budzevo, kuri daug kartų laimėjusi prizus valsčiaus, apskrities ir vaivadijos derliaus šventėse. 2015 m. Budzevo vainikas gavo daugiausia taškų už tradicinę formą ir papuošimus Prezidento derliaus šventėje Spaloje. Laimėta I vieta už gražiausią vainiką šalyje.

Tradicinio derlinių vainiko pynimo dirbtuvės

(trukmė 3 val.)

1. Tradiciniai derlinių vainikai:

- vainiko būdingųjų savybių (karkasas, forma, javų ir dekoratyvinių elementų rūšys) aptarimas,
- informacijos apie medžiagas, kurių negalima naudoti tradiciniame vainike (sintetinės medžiagos, kaip antai: plastmasė, polistireninis putplastis, dirbtinės gélės, kljai, ryžiai ir pan.), suteikimas,
- paskirų javų rūsių atpažinimas aptariant grūdino augalo dalis,
- javų – kviečių, rugių ir miežių – žiedynų atpažinimas (avižų atveju – šluotelės).

2. Vainikui pinti būtinų įrankių ir medžiagų (žirklės, lininė virvutė, gluosnio vytelės, anksčiau surinkti ir išdžiovinti javai – rugiai, kviečiai, kvietrugiai, avižos, įvairiaspalvės gélės, šermukšniai) paruošimas.

3. Vainiko išvaizda ir dydis priklauso nuo savo sumanytos konstrukcijos. Tradicinis vainikas yra karūnos formos. Tačiau dėl riboto laiko dirbtuvėms paruošime 50–60 cm skersmens rato formos konstrukciją iš vytelių.

4. Atliktą konstrukciją apipinsime javais.

Varpos turi būti tinkamai paruoštos, t. y. nukirptos apie 5–6 cm nuo stiebo apačios. Taip paruošiame kiekvienos rūšies javus. Kai varpos bus tinkamai nukirptos, galime pradėti apipinti konstrukciją iš vytelių. Imame 4–5 varpų saujele ir pritvirtiname linine virvute prie vytelių lanko. Kiekvienu kartą imdamis tokią saujele ir dėdami tankiai, vieną prie kitos, apipiname visą lanką, kartais įpindamis paruoštus spalvingus papuošimus iš gélių, šermukšnių ir pan. (pagal savo sumanymus). Visus elementus pritvirtiname lino virvute ir siūlais, kol iki galos apipiname ovalią konstrukciją. Reikia atsiminti, kad elementus dedame tankiai ir stipriai prispaudžiame linine virvute, kad javų saujeles nepasislinktų, o visas vainikas atrodytų įspūdingai, spalvingai ir turtingai.

Rugiapjūtės pabaigtvių vainikas Lietuvoje.

Rugiapjūtės pabaigtvių vainikų pynimo paprotys lietuviams, kaip ir kitoms kaimyninėms žemdirbių tautomis buvo žinomas nuo senų laikų atsiradęs kartu su žemdirbių religija, derliaus dievybėmis ir kitomis apeigomis.

Lietuvoje rugiapjūtės pabaigtvių vainiką pindavo iš paskutinio pėdo arba gražiausių varpų ir paskutinių nupjautų varpų, kuriuose, tikėta gyvenusi rugių derliaus dievybė. Daug kur Lietuvoje nuo senų laikų vainikas buvo pinamas tik vienas, kurį įteikdavo šeimininkei, rečiau šeimininkui. Vainiką pagarbiai parneštą į namus kabindavo garbingiausioje namų vietoje. Tikėta, kad pabaigtvių vainiko grūdai turi nepaprastos galios kitų metų derliui.

Siekiant išsaugoti senasias rugiapjūtės tradicijas Zanavykų muziejus kasmet organizuoja edukacinę duonos šventę, kurios metu pristatomi senieji rugiapjūtės papročiai, dainos ir darbo įrankiai.

Iš dalies finansuota Europos regioninės plėtros fondo
pagal Budri komunos ir Zanavykų muziejaus
vykdomą projektą
„Kultūros ir amatų keliu – Šakiai – Budry“

EDUCATIONAL PROGRAMME OF THE HARVEST WREATH MAKING WORKSHOP

Prepared by Aneta Stankiewicz

A bit of history connected with the settlement of former Masuria

Masuria - is a region of north-eastern Poland with an enchanting landscape and natural beauty, which at the same time has the greatest ethnic and cultural diversity. The turbulent history of these lands has resulted in a changing settlement pattern over the centuries, and with it a diversity of nationalities and cultures.

According to archaeological research, the process of settling these lands was very slow compared to other regions. One can only assume that this area was hardly accessible to man. According to historical records, these lands were inhabited by what are conventionally known as the Balts - tribes living in the south-eastern regions of the Baltic Sea, sharing the same language and culture. The Baltic peoples were divided into western Balts (Prussians), eastern Balts (Lithuanians and Latvians) and intermediate Balts (Kurds).

Increased settlement on the territory of Masuria (southern Prussia) began only at the turn of the 2nd and 3rd centuries and without major upheavals lasted until the 13th century, when Konrad Mazowiecki brought in the Teutonic Knights. The dynamic colonisation initiated by the monastic state led to a significant liquidation of the Prussian population and an influx of German people into the area. Poles and the Dutch also came to the Masurian land. In the process of settlement, it was inhabited mainly by three ethnic groups: Polish-speaking settlers from Mazovia, an influx of Germans and a small number of Prussians who survived the battles with the Teutonic Knights. Occasionally there were also Ruthenians, Lithuanians and even Scots in these lands. In the second half of the 15th century, after the Thirteen Years' War, Polish people started to settle here in large numbers.

In 1525 the Grand Master of the Teutonic Order, Albrecht von Hohenzollern, adopted the Protestant religion and transformed the Teutonic Prussia into the secular Duchy of Prussia, which he gave as a fief to Sigismund the Old, and the Teutonic state ceased to exist. The Prussians were losing their ethnic distinctiveness, becoming unified with the Polish community. The influx of Lithuanians, Ruthenians (who also assimilated with the Polish population) and Germans was increasingly noticeable. However, at all times, Poles were the most numerous ethnic group. The Tartar invasions and later the plague caused a huge decimation of the population in Masuria. The depopulated areas were immediately replaced by settlers from Germany. "From that point on, the Poles lost their strong settlement position, in favour of the Germans, and this trend continued for the next 200 years." Białyński G. (2019). Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach. [Outline of the history of colonisation in Masuria] Echa Przeszłości, (XX/1), p.344

After Napoleon's invasion of Russia (1812), Russian Old Believers and Jews began to settle in the Masuria region. The beginning of the 20th century brought economic development (construction of sawmills, mills, brickyards, distilleries), but at the same time there was a continuous process of germanisation of this region. The end of the Second World War was a period of great change. Masuria was incorporated into the Polish state in 1945, the ethnic Germans were displaced and almost all autochthones had emigrated to Germany by 1989. The Masurian land was settled by settlers from the Kresy, Kurpie, Suwalszczyzna [Suwałki Region], as well as Ukrainians displaced during the "Wisła" action. The newcomers brought with them a wealth and variety of rites, songs and customs, which became a valuable cultural treasure of the region.

Customs of the harvest season

It can be said that the origins of the harvest festival date back to the distant past. "Already the farmer of the Neolithic Age, having taken a breather after the hard work of harvesting and carrying the grain, danced for joy and thanked the good grain demons for their favour" Maria Ziółkowska "Szczodry wieczór szczodry dzień [a generous evening a generous day.] Obrzędy, zwyczaje, zabawy [Rites, customs, games]. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza W-wa 1989 p.121 Harvest Festival is a festival associated for centuries with the end of harvesting, it is a relic of old pagan rituals of magical nature, intended to ensure fertility for the next year. So it is a holiday with centuries of tradition, still practised today, albeit in a slightly altered form. Over the centuries, harvesting customs have undergone continuous change, most noticeably since the introduction of new tools and machinery, eliminating the need for many people to work together. The nature of the harvest celebration has changed. The Harvest Festival ritual turned more into a fun event and was a kind of reward for the harvesters (the period of serfdom), in the inter-war period - a celebration of peasants, village associations and parishes, and after the war - an event of mass character and entertainment.

From the descriptions of the respected ethnographer Zygmunt Gloger, we learn that the harvest festival (harvest songs, the wreath brought by the harvesters, the feast in front of the farmer's house) originated in the rituals of the first Slavs, who, after the harvest was finished, made offerings to the gods, combined with praising the farmer and having a feast. Gloger mentions similar customs celebrated in Lithuania, quoting the Polish historian and chronicler Jan Długosz (1415-1480): "Moreover, the Lithuanians (...) had an old custom of their ancestors that, having brought grain to the groves they considered sacred at the beginning of October, they would gather there with their wives, children and household members and sacrifice oxen, calves, rams and other animals to their native gods for three days. And after the sacrifices were finished, they spent three days feasting, dancing, making various games and having fun eating sacrificial food." Z. Gloger. Encyklopedia staropolska ilustrowana. Wiedza powszechna. W-wa 1978 p.30

As Gloger describes, the harvest festival is one of the most beautiful agricultural rites of the Polish nation and is a relic of the customs of the original farming of the Polans, taken over by the Prussian and Lithuanian tribes. Our nations, Poles and Lithuanians, had common roots in the harvest festival tradition, and agricultural customs and rituals have survived in both countries to this day.

The harvest used to be started with great devotion and clean white clothes were worn, and girls also decorated their hair with flowers. In Masuria, the harvest began on 25 July on St James's Day. The start of the harvest was preceded by a harvest rite, which usually began on Saturday. It was generally believed that the harvest should begin on Saturday, the day dedicated to the Virgin Mary. They walked only to bring a handful of the harvest home. It was believed that the harvest started on this day would not be tiresome and would finish quickly. Masurian farmers would go out into the fields to the accompaniment of the song *Pola już białe* [Fields already white] by Father Bernard Rostkowski (1690-1759), an Evangelical priest from Kalinowo (Elk County). Often, before the harvest, a harvest celebration service was held in the church during which this song was also sung:

„The fields are already white, the ears are bowing,

They give honour and glory to the Creator.

They call: Come on, let the sickles fall

and do not forget to praise the Lord”

Małtek K. *The Crop. Dożynki na Mazurach [Harvest Festival in Masuria]* Wyd. IV. 2014

The next day, when the grain had dried after the night, everyone went out to harvest. It was started by the farmer cutting the first ears with the words: in God's name. The harvesters, having prayed for a good harvest, walked ahead, placing the ears behind them in deliberation. The first harvest was laid out in the shape of a cross. It was believed that ears arranged in this way would ensure a happy harvest. Songs of a chanting nature, in which the words were very meaningful, played a special role at that time.

Until the First World War, sickles made by village blacksmiths were the basic harvesting tool. In those days, sickles were mainly used by women, while men tied the grain sheaves. At the head of the working women was a "leader" who set the pace of the work. The figure of the leader repeatedly appeared in harvest songs. After the war, scythes equipped with bows from a bent hazel branch began to be used. The mowing, which required strength, was done by the men, while the women did the tying. The role reversal was reflected in the rituals. Mowing with sickles did not impose a heavy work pace and allowed for singing, telling various stories or joking. When the scythe was introduced, which greatly shortened the grain harvest, there was no longer a convenient time for harvest singing and the custom disappeared.

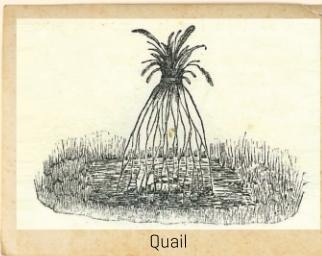
Włodzimierz Tetmajer "Harvest" (1911) National Museum in Warsaw

The farmers of the older generation, attached to tradition, could not accept the use of a new tool. Although the scythe made work easier, it was widely regarded as an offence against God or a sin. Particular disapproval was expressed by the older generation, who regarded scything as disrespectful to bread. There were cases in which the mowers hired for harvesting by the manors were not allowed into the village by the peasants.

During the day, they mowed for as many hay stacks as they could place to protect the grain from the rain. The stacked sheaves stood in the field for at least a week to dry out, after which they were carted off to the barns. The carting required appropriate

magical procedures to protect against various dangers, especially mice. It was, for example, customary to keep silent during carting, to drop a sheaf on the way for a mouse or to put a stone under the grain that was being spread in the barn. This was to discourage rodents from eating the grain. The grain was threshed manually with a flail, later with threshing machines and nowadays with combine harvesters.

When the harvest was over, the harvesters would tie the last unharvested clump of grain, which was called a "navel" to symbolise the connection with the land that gave birth to it. The clump (otherwise known as quail, beard, goat) was decorated with flowers and rowanberries, which had magical significance. It was believed that by doing so, the next year would be fertile with rich grains the size of rowan berries. The tying of the navel, i.e. the tying of the last clump into a sheaf, was performed with reluctance,

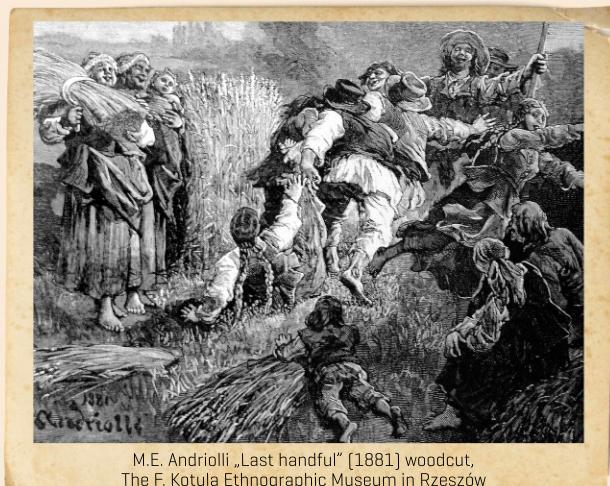
as it was believed that the spirit of the grain resided in it. Everyone tried to avoid it, as they risked the derision of the other harvesters. Girls, on the other hand, ran away from this activity because it was believed that the bundler would not get married that year. A piece of bread was left in the navel, as this was supposed to bring fertility to the field the following year. This custom disappeared when horse-drawn mowers began to be used in the 1950s.

Dożynki [Harvest Festival]

The day of the end of the harvest or harvest festival was the most solemn celebration of the annual cycle. This celebration had many different names in different regions of Poland (obżynki, wyżynki, wyżynek, ograbek, wieńcowiny, wieńcowe). In Masuria they were originally called Plon [crop]. An extremely important part of the harvest festival was the weaving of the wreath. Cutting the last ears and carrying the wreath was symbolic to the farmer. While picking the bountiful ears, songs of praise to God were sung, giving thanks for the harvest. This was believed to ensure continuity of vegetation. The ears of the wreath were stored until the next year and were mixed with the grain for the new sowing.

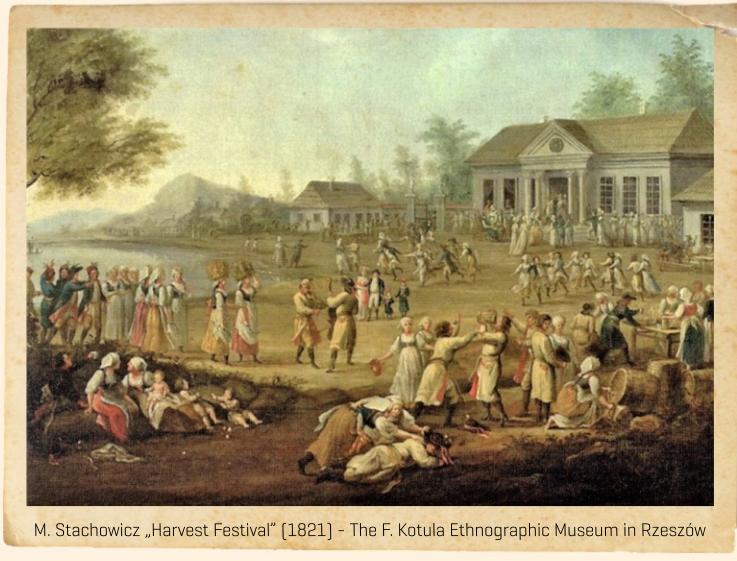
Alfred Wierusz-Kowalski "Harvest festival" [1910]

M.E. Andriolli „Last handful” [1881] woodcut,
The F. Kotula Ethnographic Museum in Rzeszów

The tradition of harvest wreaths dates back to pre-Christian times. It was believed that mysterious forces determining the following year's harvest were hidden in it, and its circular shape was the most perfect to offer to the gods. It was not until the 19th century that its shape became similar to a crown. After the last clump of grain had been cut, a procession of women harvesters, headed by the village woman leader (the bravest harvester), would form in the field and, accompanied by cheerful songs, would go to the farmer. If the crop was harvested by a wealthy farmer, he would order musicians to the harvest fields. The harvest procession usually sang songs about the future harvest and chants demanding refreshments and fun. As he approached the farmer's house, he would start singing multi-verse songs with the recurring phrase "plon niesiemy plon" [We bring a crop, we bring a crop]

After the arrival of the harvesters, the wreath was given to the farmer who, together with his family and servants, waited for them in front of the house. The owner of the field who received the gift hung it in a place of honour and rewarded the harvesters handsomely and invited them to a feast. Before they sat down at the tables, the harvesters wished the host and sang a song thanking God for the harvest. If it was a large group of hired harvesters, the feast was prepared in the courtyard. After refreshments and an alcohol-filled feast, a party was held during which the harvesters bravely sang of their hosts. Sometimes the host or hostess was not always flattered by the chants. The first dance belonged to the host and the leader. On that day, special recognition was given to the harvesters who worked the fastest

M. Stachowicz „Harvest Festival” [1821] - The F. Kotula Ethnographic Museum in Rzeszów

and best. An interesting harvest custom was introduced by Jan Haur, a 17th century royal courtier, who described the Polish harvest: “In many areas of Lithuania there used to be a folk custom of bringing a loaf of bread, wrapped in a towel or rather a piece of homemade cloth, to the heir after the harvest of the first new rye. It was probably connected with the custom of offering the first bread to the king, giving linen - symbolised gifts of fabric for wedding girdles, clothes, towels” (Głoger Z., Encyklopedia staropolska ilustrowana. Wiedza powszechna. Warszawa 1978 p. 33), and this custom is still practised in Lithuania today.

The ritual accompanying the harvest festival was the dousing of oneself with water, which, as a symbol necessary for life, was supposed to ensure a fertile and drought-free next year. It sometimes happened during these games that harvesters carrying a wreath and bouquets of ears were thrown into ponds or water troughs. The harvest festival celebrated in Masuria was meticulously described in 1937 by Karol Małlek, a Mazurian from Dzialdowo, in the form of a folk spectacle, which is a rich source for commemorating a beautiful old Polish custom. The ritual according to Karol Mallek was presented during one of the harvest festivals in Budry.

The ceremony of presenting the harvest wreath to the host was, and still is, the most important part of harvest celebrations. Beautifully woven wreaths were and are a symbol of the harvest and the toil of the harvesters. Since mechanisation entered the fields, the harvest festival has undergone a huge evaluation. Wreaths have also changed their shape, appearance and meaning. They impress with their various forms and decorations. The variety is bewildering, but traditional wreaths were woven according to specific rules. They were crown-shaped and woven from all kinds of grain. The most commonly used decorations for weaving a wreath were those that were symbolic in nature, i.e. hazel branches and rowan berries. The hazel symbolised fertility and blessing, and the rowan - prosperous and firm ears. Wreaths were also decorated with decorations that had no symbolic meaning: flowers, fruit, myrtle, boxwood, ribbons, gingerbread. Often bread baked with flour from that year's harvest was put inside. The greatest changes in the appearance and significance of wreaths took place after the Second World War, when parish harvest festivals were held. They began to take on a religious character and were decorated with religious attributes. The structure was topped with a cross, and sometimes the whole structure took

Leading lady
in harvest wreath

the shape of a cross or chalice. They were made on a structure of metal rods. Each village tried to prepare the most impressive wreath to stand out from the others. Wreaths acquired increasingly richer forms. They were huge in size and very heavy, so two pairs of wooden handles were added for ease of carrying. Increasingly, these were rich compositions not associated with the old tradition.

Handing over bread to the harvest festival leaders

Harvest ritual in Budry

Harvest ritual in Budry

The Budry municipality has been organising harvest festivals for decades, during which harvest traditions are cultivated. The main and most important part of the harvest festival is the competition for the "Most Beautiful Harvest Wreath". Following tradition, the harvest procession with wreaths forms in front of the Municipal Office and, accompanied by a band, proceeds to the church for a thanksgiving mass to give glory to God for the harvest. After the church service, the traditional harvest festival celebrations begin in form of a folk festival with performances by folk bands and folk musicians. Competitions highlighting the rich culinary heritage, crop exhibitions and competitions for the most interesting village stands are organised. An inseparable and important element of the harvest festival is the presentation of a symbolic wreath and bread baked from this year's crops to the harvest festival hosts, who then pass it on to the Mayor.

Folk dance group

Ritual folklore group

Harvest bread

This ritual is accompanied by harvest songs and arranged chants thematically related to the public life of the municipality, the situation in the country and people holding the most important positions in the municipality. A regular feature of the celebrations is a fun and recreational village tournament. The harvest festival ends with a dance party.

Presidential Harvest Festival in Spala 2015

It is worth mentioning the traditions connected with wreath making in the Budry Municipality. The wreath-making group from Budzewo deserves a special mention, as it has won numerous awards at municipal, district and voivodship harvest festivals. In 2015, the Budzewo wreath received the highest number of points for its traditional shape and decorations at the Presidential Harvest Festival in Spala, winning first place for the most beautiful wreath in the country.

Traditional harvest wreath weaving workshop

(duration 3: hours)

1. Traditional harvest wreaths:

- discussing the characteristics of the wreath (frame, shape, types of grain and decorative elements),
- providing information on materials that should not be used for a traditional wreath (synthetic materials such as plastic, polystyrene, artificial flowers, glue, rice, etc.),
- identifying different types of grain with discussion of the parts of the grain plant,
- identifying inflorescences of grain - wheat, rye and barley. In the case of oats, panicles.

2. Preparing the necessary tools and materials for making the wreath (scissors, flax string, wicker, grains harvested and dried in advance (rye, wheat, triticale, oats), colourful flowers, rowan tree.

3. The appearance and size of the wreath depends on your own design ideas. The actual shape of a traditional wreath is a crown. However, due to time constraints, for workshop purposes, we will prepare a construction from wicker sticks, giving it the shape of a circle with a diameter of 50 - 60 cm.

4. We will weave grain into the prepared structure.

The ears should be properly prepared, i.e. shortened by about 5-6 cm from the base of the ear. This is how we prepare each type of grain. Once the crops are properly trimmed, we can start braiding the prepared wicker construction. Take 4-5 ears each in a clump and fix them with linen string to a wicker hoop. Add one clump at a time and, placing it tightly next to each other, wrap around the whole hoop, weaving in colourful decorations of flowers, rowans, etc. according to your own ideas from time to time. Connect all the pieces together using linen strings and threads until the oval structure is fully wrapped. Remember to arrange all the pieces tightly and clamp the linen string firmly over them so that the clumps of grain do not move and the whole wreath looks magnificent, colourful and prosperous.

A wreath at the end of the harvest in Lithuania.

Lithuanians, as well as other surrounding agricultural nations, have been cultivating the custom of making wreaths at the end of the harvest (in Polish tradition it is a harvest wreath) since ancient times. These customs arrived with beliefs related to agriculture, harvest deities and other rituals.

In Lithuania, a wreath was woven at the end of the harvest from the last sheaf or the last, most beautiful ears, because it was believed that the deity of the harvest lived in them. In many places in Lithuania, from the earliest times, only one wreath was made, which was presented to the hostess, and rarely to the host.

The wreath brought reverently into the house was hung in the most honourable place. The grains from this wreath were believed to have an extraordinary effect on the next year's harvest. In order to preserve old traditions of rye harvesting, Zanavykų muziejus (pol. Museum of Zanavykai) organises an educational Bread Festival every year, during which old customs, songs and tools connected with the work of grain mowing are presented.

Co-financed by the European Regional Development Fund
under the project

"On the way of culture and crafts - Sakiai - Budry"
implemented by the Budry Commune and the Zanavykai Museum

GMINA BUDRY
Al. Wojska Polskiego 27
11-606 Budry
Polska
tel. +48 87 427 80 03

ZANAVYKŲ MUZIEJUS
Beržų g. 3
Lukšiai 71184
Lithuania
tel. +370 650 85035

ISBN 978-83-950673-1-0

Projekt „W drodze kultury i rzemiosła – Sakiai – Budry”
Współfinansowano ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego